

Haqorat mazmunidagi leksemalarning lingvokriminalistik tahlili

Jumanazar O'rozov¹

Abstrakt

Ushbu maqolada haqorat ma'nosidagi leksemalar va ularning leksik va huquqiy tasnifi hamda lingvokriminalistik tahlili bayon qilingan. Yaqin o'tmishda invektiv leksika, haqorat sifatida qabul qilingan, ammo hozirgi zamonda bunday hisoblanmaydigan va neytral leksika tomoniga harakatlanayotgan leksemalar haqida ma'lumot berilib o'tilgan. Umumiste'molda haqorat va xo'rlash tushunchalariga izoh berilib ketilgan. Noadabiy leksik birliklar, vulgar so'zlar, qo'pol va odobsiz so'zlarning haqorat bo'lib kelish tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: *Haqorat, odobsiz so'zlar, so'kinish, qo'pol so'zlar, tuhmat, og'zaki kamsitish, haqoratning umumiste'mol va huquqiy tushunchasi, noadabiy leksik birliklar, vulgar so'zlar.*

Kirish

Hozirgi vaqtda ko'pgina tilshunos olimlar til jarayonlarini to'g'ri tushunish va til faktlarini aniq izohlash uchun tilshunoslik doirasidan chiqib, ijtimoiy, milliy, ruhiy, psixologik, madaniy jarayonlar sohasiga o'tish zarurligini e'tirof etmoqda. Natijada lingvistik bilimlarning boshqa ilmiy bilimlar bilan tobora chuqurroq integratsiyalashuvi sotsialingvistika, psixolingvistika, etnolingvistika kabi bir-biriga bog'liq bo'lgan ilmiy fanlarning paydo bo'lishi va faol rivojlanishiga olib keladi. Tilshunoslik fanlarining ushbu yo'nalishlarida, jumladan, lingvokriminalistika alohida o'ringa ega.

Lingvokriminalistika termini keyingi 50-60 yil mobaynida jahon tilshunosligida faol qo'llanilib kelinayotgan bo'lsa-da, oxiriga yetgan tamoyillar tizimi ishlab chiqilgan deyish qiyin. O'zbek tilshunosligi doirasida esa bu yo'nalish ilmiy jihatdan tadqiq etilgan deb bo'lmaydi. Huquqiy terminologiyani izga solish bo'yicha bir nechta tadqiqotlar olib borilib, bu sohada nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilinganiga qaramay, shuni alohida ta'kidlash

¹O'rozov Jumanazar Norqizilovich, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. Lingvodidaktika kafedrasi o'qituvchisi.

E-pochta: urozovjumanazar@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0001-9508-921X

Iqtibos uchun: O'rozov, J.N. 2022. "Haqorat mazmunidagi leksemalarning lingvokriminalistik tahlili". *O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya* 1(5): 32-43.

lozimki, o'zbek tilshunosligida ushbu sohaning obyekti va predmeti masalasi hali keng muhokama ham etilgan emas. Hozirgi kunda Respublikamizda sud va sud organi ishini islohot qilish bo'yicha olib borilayotgan global o'zgarishlar davrida lingvokriminalistika yo'nalishining o'rni katta bo'lishi kerak va bu holat tilshunoslikning aynan amaliy samaralar keltiruvchi yo'nalish sifatida mavqeyini mustahkamlab bergan bo'lur edi.

Xususan, keyingi yillarda bizning mamlakatimizda ham amaliyotga kirib kelayotgan hakamlik sudi va maslahatchilar instituti bu sohalar lingvokriminalistika oldiga yana qator vazifalar qo'yishini ko'rsatdi. Yuridik bilimi bo'lmagan insonlarning yuridik jarayonlarga tortilishidagi lingvistik ta'minot masalasi kundan kunga dolzarb bo'lib bormoqda.

Asosiy qism

So'nggi vaqtlarda sud jarayonlarida haqorat bilan bog'liq murojaatlar soni keskin ortib bormoqda. Inson shaxsiyati, qadr-qimmat, obro'siga tahdid soluvchi leksik birliklarning ko'payishi natijasida haqoratning darajalarini farqlash masalasi ham paydo bo'ldi. Xo'sh qanday til birliklari haqorat sifatida baholonadi? Tilshunos olim V.I. Jelvis: "Huquqiy amaliyotda, ba'zi haqoratlar vaqti-vaqti bilan qarama-qarshi ma'noda, hayrat yoki do'stona munosabat ifodasi sifatida ishlatilishi mumkinligini hisobga olish zarur:" [Жельвис, 2004] Shu o'rinda haqorat leksemasiga quyidagi ta'riflarni keltirib o'tishimiz mumkin: haqorat O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 140-moddasida "boshqa shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini nomaqbul shaklda ifodalangan kamsitish" deb ta'riflanadi.

O'zbek tilining izohli lug'atida haqorat pastlik, razillik, tubanlik; pastkashlik; tahqirlash ma'nolarida keladi. Kishining ornomusi, shaxsiyatini pastga uradigan, tahqirlovchi ma'no-mazmunli so'z, gap tushuniladi.

Noadabiy leksik birliklarning vulgar turkumiga kiruvchi haqorat so'zlar semantik jihatdan darajalanadi. Shu asosda inson yoki yuridik shaxs qadr-qimmati, nufuzi, obro'yiga ijobiy yoki salbiy ta'siri asoslanadi. Ushbu jarayonlar sud-huquq tizimidagi muammoli vaziyatlarga lingvistik jihatdan oydinlik kiritadi.

Haqorat ma'nosidagi so'zlarni professor B.O'rinboyev ma'no ottenkasi va qo'llanish doirasiga ko'ra 3 guruhga bo'ladi:

- a) kishilarning xarakteri va mijozidagi ojizlikni ifodalovchi vulgarizmlar: *ezma, juvonboz, xumpar, buzuq, mug'ombir, latta* kabi;
- b) kishining tashqi kamchiligini ko'rsatuvchi vulgarizmlar:

mechkay, ko'ppak, maymoq, ilonbosh, simyog'och, qovoqbosh, ayronbosh, gumbaz, bordonday, qo'ng'iz, mo'ylov, kal, do'rdoq, qiyshiq, qo'tir kabi;

v) so'kish, koyish ma'nosini ifodalovchi vulgarizmlar: *bachchag'ar, yaramas, ablah, xumpar, nomard, badbaxt, nonko'r, gumroh, qistaloq, ahmoq, sintaloq, xotin-taloq, galvars, kasofat, naxs, ko'ppak, og'moq (telbalanmoq), og'zi katta (kibr-havoli), nazarga ilmaydi (mensimaslik)* kabilar.[Sherboyeva, 2017, 32]

Tilshunos T.S.Shahmatovanning e'tirof etishicha, haqorat (kommunikativ buzuvlik) ma'nosidagi so'zlar zamonaviy ma'noda nutq xatti-harakatlarining quyidagi strategiyalarini amalga oshirishni nazarda tutadi:

1) tuhmat - kimnidir obro'sizlantiradigan ma'lumotlarni ommaviy ravishda tarqatish;

2) og'zaki kamsitish - nutqda irqiy, milliy, mulkiy yoki boshqa sabablarga ko'ra o'zining ustunligini ifodalash;

3) og'zaki diskreditatsiya – obro'ga putur yetkazish, kimningdir qadr-qimmatini pastga urish, ishonchni susaytirish;

4) og'zaki insinuatsiya - kimningdir ijtimoiy qiyofasini salbiy idrok etish. [Шахматова, 270]

Haqorat qilish har doim muayyan bir shaxsga qaratilgan bo'ladi. Muayyan bir shaxsga qaratilmasdan aytilgan uyatsiz-beodob so'zlar va xatti-harakatlar bezorilik deb baholanishi mumkin.

Haqorat ma'nosidagi leksemalarni quyidagicha tasnif qilish mumkin:

- So'kinish – *iflos, qo'tir, ahmoq, bezbet;*
- Ijtimoiy qoralanuvchi terminlar – *o'g'ri, fohisha, tovlamachi, firibgar, poraxo'r, kolxoz, haromi, lo'li;*
- Salbiy tarixga ega terminlar – *millatchi, qonxo'r;*
- Biror kasb nomi bilan boshqa kasbni atash – shifokorni jal-lod, *qassob* deyish;
- Zoosemantik metaforalar – *mol, eshak, it, hayvon, cho'chqa;*
- Salbiy ma'noli fe'llar – *uxlatish, kiydirish, yedirish;*
- Odam fe'l-atvorini salbiy baholovchi terminlar – *ablah, yaramas, maraz, latta, lapashang, dovdir, itfe'l, jinni.*

Haqoratli so'zlardan maqsadli ravishda foydalanish deganda ma'lum bir shaxsga nisbatan jamoat oldida uning obro'-e'tiboriga nomunosib so'zlarni qo'llashdir.

Masalan, biror xodimga nisbatan: "Vaqtli kelishning iloji yo'qmi, ahmoq", - tarzida munosabatda bo'lsa, bu vaziyatga ko'ra ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik ishini qo'zg'atsa bo'ladi. Buni

aniqlash uchun ekspertning oldiga ikki savol qo'yiladi:

- bu so'zlar, haqiqatan ham, odobsiz, beadab, haqoratli ma'noda qo'llanilganmi?;

- bu so'zlar etik-estetik jihatidan haqoratlimi?

Tilshunoslarning ta'kidlashicha, haqoratli va qo'pol so'z birikmalaridan maqsadli foydalanish - bu insonni haqorat qilish hisoblanadi va, albatta, uning semantik darajasiga muvofiq jinoiy yoki ma'muriy javobgarlikka tortish mumkin. Ammo jamoat oldida birovga nisbatan haqorat qilish maqsadida emas, balki vaziyatning ziddiyatlashuvi natijasida shaxsning ixtiyorsiz ravishda qo'llagan qo'pol, haqoratli, hayosiz so'z birikmalari uchun jinoiy ish qo'zg'atilmaydi. [Ворошилова, 2016, 62]

Fuqarolik sudining inson sha'nini himoya qilish bo'yicha ishlarida eng muhimi quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- haqoratomuz so'zlarning ro'yxati va xarakteri;
- qanday leksemalar ularning tarkibiga kiradi;
- qachon ular haqorat bo'lishi mumkin va qachon bo'lmasligi

mumkin.

I.A.Sterninning fikricha, "Tushunchalar, odobsiz so'zlar, odobsiz ifoda shakli, qo'pol so'zlar, inaktiv lug'at bularning kundalik so'zlaridan foydalanishda, shuningdek, lingvistik va huquqiy tushunishda muhim ahamiyatga ega. So'z qo'llanilishining me'yoriy, uslubiy va ahloqiy tasnifi o'rtasida farqlanadi". [Стернин, 2006-2012]

Haqorat leksemalarning lingvistik tahlili sud jarayoni uchun muhim emas, ammo tahlil xulosasi jarayon uchun ahamiyatli sanaladi. Quyida haqorat leksemalarining lingvokriminalistik tahlili berilgan:

T/r	Haqorat ma'nosi-dagi leksemalar	Lingvokriminalistik tahlil
1.	Ahmoq	1. <i>Esi past, tentak;</i> 2. <i>Shaxsga nisbatan omma oldida nutqiy vaziyatga nomuvofiq qo'llanganda haqorat so'z sifatida qoraladi.</i>
2.	Lo'li	1. <i>Ashula aytib raqsga tushuvchi;</i> 2. <i>Urushqoq, janjalkash, shallaqi tarzida nutqiy vaziyatga ko'ra ayollarga nisbatan ishlatiladi.</i>
3.	Haromi	1. <i>Nikohsiz to'g'ilmagan shaxsga qasddan aytilsa haqorat sanaladi.</i> 2. <i>Bu so'z omma oldida ataylab obro'sizlantirish, kamsitish maqsadida qo'llansa, haqorat hisoblanadi.</i>

4.	Iflos	1. Kirlangan, isqirt; 2. Shaxsga nisbatan omma oldida nutqiy vaziyatga nomuvofiq qo'llanganda haqorat so'z sifatida qaraladi.
5.	It	Shaxsni itga qiyoslab, omma oldida nutqiy vaziyatga nomuvofiq qo'llanganda haqorat so'z sifatida qaraladi.
6.	Qo'tir	1. Badanda pufakcha hosil qilib teri kasalligigayo'liqmagan insonga nisbatan qo'llansa, ushbu so'z haqorat sanaladi. 2. Bu so'z omma oldida ataylab obro'sizlantirish, kamsitish maqsadida qo'llansa, lingvistik- pragmatik jihatdan tahlilga tortiladi.

Lingvokriminalistik tahlilning ko'rsatilgan tamoyillari bahsli matnni obyektiv baholash uchun muhim ahamiyatga ega va lingvokriminalistika uchun jamlangan holda qo'llanilishi kerak.

Yaqin o'tmishda invektiv leksika, haqorat sifatida qabul qilingan, ammo hozirgi zamonda bunday hisoblanmaydigan va neytral leksika tomoniga harakatlanayotgan *“ablah, muttaham, yaramas”* leksemalarining ham keltirib o'tish mumkinki, hozirgi kunda bunday tipdagi leksemalar muammoli baxsga sabab bo'lmoqda.

Lingvistik ekspertizaning vazifasi esa inson, yoki biror tashkilotning qadr- qimmatini, obro'yiga putur yetkazishi mumkin bo'lgan matnlardagi haqorat so'zlarning lingvistik tahlilini berishdan iboratdir. Haqorat so'zning haqiqatan haqorat mazmunida qo'llanganligi va maqsadli amalga oshirilganligini bilish uchun tilshunos I.A.Sternin ekspert o'tkazish jarayonida quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak ekanligini ta'kidlaydi:

1. Matnda shaxs haqida salbiy ifodalar, ya'ni uni salbiy tavsiflovchi ifodalar mavjudligi;
2. Ushbu ifodalar shaxsning o'ziga qaratilganligi;
3. Negativ ifodalar shaxsga shaxs sifatida umumlashtiruvchi xarakteristika berishi;
4. Negativ ifodalar mazmunan shaxsni haraqqorat qilishi;
5. Tahlil qilinuvchi ifodalar nomaqbul til shakliga egaligi;
6. Haqorat omma oldida aytilgani (nashrlarda chop etilganligi, televizion chiqishlarda, mitingdagi, yig'ilishdagi nutqda qayd qilinganligi, rasmiy tashkilotga yo'naltirilgan rasmiy yozma murojaat yoki hujjatda ishlatilganligi va hokazo).

Haqoratning barcha oltita belgisi mavjud bo'lganidagina matnda haqorat mavjudligi to'g'risida lingvistik xulosa qilish mumkin. Shuningdek, sha'nni oyoqosti qilish va haqorat qilishning yettinchi va sakkizinchi belgilari ham mavjud, ammo ularni lingvist-ekspert aniqlay olmaydi:

1. Shaxsni obro'sizlantiradigan ma'lumotlar haqiqatga mos kelishi;

2. Ifodalar muallifida matnini tayyorlash va nashr etish vaqtida shaxsni ataylab haqorat qilish niyatida bo'lganligi [Стернин, 2006, 339-353].

Axloqsizlikning oddiy va huquqiy tushunchasini farqlash kerak. Me'yoriy va haqoratli so'zlarning asosiy farqi uning ommaviy qo'llanilishiga yo'l qo'yilishidadir: me'yoriy foydalanishga ruxsat beriladi, normativ bo'lmagan - ommaviy foydalanishda qabul qilinishi mumkin emas. Agar mazmunan haqoratli bo'lgan ibora adabiy yoki so'zlashuv uslub shakliga ega bo'lsa, bu shakl odobsiz deb tan olinmaydi. Qo'pol (xalq tili) so'zlardan foydalanish ham huquqiy tartibga solinmaydi. Agar gap qo'pol so'zlar ifoda shakliga ega bo'lsa, fikr qo'pol so'zlar lug'ati va frazeologiyada ifodalanadi. Uning qo'llanilishi so'zlovchining madaniyat darajasini salbiy xarakterlaydi, birinchi navbatda, so'zlovchining madaniyati pastligidan, nutq madaniyatining ibtidoiyligidan dalolat beradi. Lingvistik ma'noda bu foydalanish odobsiz, ammo haqorat emas. So'zlarni qo'pol, odobsiz ishlatish ma'naviy qoralashga olib keladi, lekin huquqiy tartibga solish predmeti bo'lolmaydi. Og'zaki va yozma (masalan, ommaviy axborot vositalarida, badiiy adabiyotda) qo'pol so'zlarning ommaviy qo'llanilishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi, qo'pol so'zlarni omma oldida qo'llashni ma'naviy taqiqlashning buzilishi sifatida ko'rish mumkin. Og'zaki nutqda (do'stlar o'rtasida) u muayyan vaziyatlarda ishlatilishi mumkin. Masalan, *U it qanday yaxshi raqsga tushadi!*

Muayyan shaxsga nisbatan odobsiz lisoniy shakllardan foydalanish huquqiy tartibga solinadi. Bunday foydalanish so'zning huquqiy ma'nosida haqorat belgilariga ega bo'ladi. Masalan, kimdir jamoat joyida kimningdir huzurida odobsiz so'z va iboralarni qo'llashi.

Agar haqorat so'zlarni ma'lum bir shaxsga aytilmagan bo'lsa - bu mayda bezorilik deb olish mumkin, bunday so'zlardan foydalanish so'zlovchini salbiy tavsiflaydi va jamoat joyida foydalanishga yo'l qo'yilmaydi. Odobsiz so'zlarni ishlatish bilan bog'liq ko'plab muammolar hali ham mavjud. M. V. Gorbanevskiy ularni ommaviy axborot vositalarida qo'llash muammosi haqida yozadi, gazeta sahifalarida, radio yoki televideneda behayo so'zlardan foydalanishni mayda bezorilik deb hisoblash kerak deb hisoblaydi. [Горбаневский, 2007] Odobsiz so'zlarni ommaviy ravishda qo'llagan taqdirda, so'zlovchi mayda bezorilik (jamoat axloqini haqorat qilish, aniq shaxsni haqorat qilish) uchun ma'muriy jarimaga tortilishi mumkin,

ammo ko'p hollarda u ma'lum bir suhbatdoshni haqorat qilish uchun ayblana olmaydi. Jamoat joyida odobsiz so'zlar uchun jarima solinadi, bu esa, jamoat axloqini buzadi, lekin faqat ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

Shunday qilib, agar mazmun jihatidan shaxsni tuhmat qiladigan ibora me'yoriy-adabiy yoki so'zlashuv-ifoda shakliga ega bo'lsa, bu shaklni haqoratomuz deb e'tirof etib bo'lmaydi, chunki u me'yoriy toifada qoladi, garchi so'zlarning so'zlashuv nutqida qo'llanilishi stilistik jihatdan noo'rin ko'rinishi mumkin. Bahsli matnda haqorat mavjudligi haqida gapirish uchun lingvistik va huquqiy asoslar yo'q.

Agar mazmunan haqoratomuz ibora qo'pol ifoda shakliga ega bo'lsa, u qo'pol so'zlarni ommaviy qo'llashni ma'naviy jihatdan taqiqlashni buzadi, lekin u ham odobsiz emas va huquqiy tartibga solinmaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, kundalik ong uchun ham qo'pol, ham odobsiz so'z va iboralar ahloqsiz hisoblanadi.

Umumiste'molda terminologik bo'lmagan ma'noda odobsiz so'zlar va iboralar ona tilida so'zlashuvchilar uchun sinonimdir. Umumiste'mol uchun barcha uyatsiz, qo'pol va odobsiz so'zlar bir xil darajada odobsiz deb hisoblanadi. Shu munosabat bilan o'zining lingvistik ongiga tayangan holda, har qanday ona tilida so'zlashuvchi qo'pol, yoki odobsiz so'zlarni ishlatganlarni odobsiz deb hisoblashi mumkin va natijada so'zlovchining odobsiz, qo'pol so'zlari uchun ranjishi mumkin. Bunday gapning lingvistik shakli kundalik ong nuqtai nazaridan u to'g'ri, lekin yuridik nuqtai nazardan to'g'ri emas.

Yuridik nuqtai nazardan faqat odobsiz so'zlar haqoratli lingvistik shakl hisoblanadi, ammo odobsiz so'z va iboralarni ishlatgan shaxsni qonuniy ravishda qoralash yoki jazolash uchun bir qator shartlar bajarilishi kerak.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, shunchaki odobsiz so'z va iboralardan foydalanish huquqiy aralashuvga asos bo'la olmaydi. Bu faqat quyidagi hollarda mumkin va qonuniydir:

a) aniq shaxs yoki shaxslar guruhiga bevosita murojaat qilingan bo'lsa;

b) bunda to'g'ridan-to'g'ri haqorat qilish niyati mavjud bo'lsa;

v) invektiv (xafa qilish uchun mo'ljallangan) lug'at – ma'lum bir shaxsning individual harakatlari yoki so'zlarini emas, balki uni shaxs sifatida tavsiflaydi, ya'ni. uning shaxsiyatiga umumlashtirilgan baho beriladi.

d) ibora ommaviy ravishda qo'llanilganda. [Горбаневского, 2002]

Haqoratning umumiste'mol va huquqiy tushunchasini farqlash kerak. Sud muhokamasida adolat emas, haqiqat o'rnatilganligi sababli, bahsli matnni tahlil qilishda huquqbuzarlik muhokama mavzusi bo'lishi mumkin emas. Bundan tashqari, da'vogar ko'pincha haqoratni tanqid bilan aralashtirib yuboradi, ya'ni tanqidni haqorat deb biladi. Ba'zi odamlar o'zlari haqida mutlaqo haqorat belgilari bo'lmagan so'zlar bilan xafa bo'lishlari mumkin, boshqalari hech qachon xafa bo'lmasligi ham mumkin.

Umumiste'molda ko'pincha xo'rlash va haqorat tushunchalari ajratilmaydi. Aslida, odam hamma narsadan xafa bo'lishi mumkin.

Haqorat va xo'rlash o'rtasidagi farq uning individual, subyektiv, hissiy va psixologik tabiati, shaxsni haqiqiy kamsitish tomonlarida ko'rinadi. Biroq, haqoratning kundalik tushunchasi, agar u axloqiy nuqtai nazardan shaxsni salbiy tavsiflamasa va odobsiz shaklda ifodalanmasa, yuridik jihatdan haqorat emas.

Haqoratning mavjudligi to'g'risidagi yakuniy qaror sud tomonidan faktlarning haqiqatga mos kelishi, yoki nomuvofiqligi va da'vogarni javobgar tomonidan qasddan haqorat qilganligini aniqlagan holda qabul qilinadi.

Aniq bir misolni ko'rib chiqadigan bo'lsak, sudya sud zalidan chiqayotganida jabrlanuvchi tomonidan unga nisbatan *ahmoq* degan so'zlari haqorat hisoblanadimi?

Bu ibora sudyani haqorat qilishmi?

Keling, yuqorida ta'kidlangan haqoratning lingvistik belgilarini ketma-ket ko'rib chiqaylik.

1. Matnda shaxsga nisbatan salbiy gaplar, ya'ni uni salbiy xarakterlovchi gaplar bormi?

Sudya ahmoqdir - salbiy bayonot, u sudya haqida salbiy ma'lumot beradi.

2. Ushbu bayonotlar sudyaning shaxsan nomiga aytiladimi?

Yo'q, u shaxsan sudyaga aytilmaydi, uni bilvosita tavsiflaydi, sud muhokamasi tugagandan so'ng sud zalida baho sifatida e'lon qilinadi. Chunki bu sudyaga emas, balki sud xulosasiga nisbatan ishlatilgan qo'pol iboralar hisoblanadi.

3. Salbiy gap shaxsni yaxlit, umuman, shaxs sifatida tavsiflaydimi?

Ha, ifoda umumlashtiruvchi xususiyatdir.

4. Ushbu salbiy bayonot kontent hakami uchun haqoratlimi?

Haqorat - bu odamni odobsiz til shaklida kamsitish.

Tahlil qilinayotgan ibora sudyani ranjitadi, uni kamsitadi, unga nisbatan so'kinish so'zi (invektiv) omma oldida qo'llanadi, so'ki-

nish esa jamoatchilik ongi tomonidan ma'naviy jihatdan qoralandi; xushmuomalalik me'yorlari aniq buzilgan deb qarash mumkin. Shunday qilib, sudlanuvchi omma oldida, jamoat joyida sudyaning jamoat va kasbiy mavqeini pasaytirgan, bu esa sudya uchun kamsitishdir. Ommaviy tahqirlash sudyaga zarar keltiradi.

Biroq, shu bilan birga, tahlil qilingan bayonot sudyani haqorat qilmaydi, chunki uning mazmunida sudyani obro'sizlantiradigan ma'lumotlar mavjud emas, bu sudyaning ma'naviy kamchiliklari yoki uning buzilishi to'g'risidagi bayonot emas, balki subyektiv baholovchi fikrdir.

5. Tahlil qilinayotgan inkor gap odobsiz til shakliga egami?

Ahmoq so'zi stilistik so'zlashuv so'zi bo'lib, u beadab so'zlarga mansub emas va odobsiz emas, shuning uchun ham so'zning huquqiy ma'nosida haqoratli lingvistik shakl maqomiga ega emas.

6. Haqorat oshkora qilinadimi?

Bu ibora jamoat joyida - sudda, ya'ni jamoat joylarida qo'llaniladi.

Shunday qilib, bahsli bayonotda haqorat haqida gapirishga imkon beruvchi oltitadan faqat uchta belgi bor va aynan shu asosiy belgilar yetishmayotgan haqoratning barcha zarur differensial belgilari ularning umumiyligida ko'rsatilmagan.

Shu nuqtayi nazardan, huquqiy nuqtai nazardan qaraganda, "Sudya ahmoqdir" degan gaplar sudyaga nisbatan haqorat sifatida ko'rilmaydi. Haqorat qilish niyatini va tuhmat qiluvchi ma'lumotlarning haqiqatga muvofiqligini aniqlashi kerakligini ta'kidlab o'tish joizdir. Sud bu ishda sudyani haqorat qilish uchun ish sudyalik nuqtai nazariga ega bo'lmaydi.

Ahmoq so'zining semantikasini tahlil qilish bizga ushbu so'zning ikkita ma'nosini ochishga imkon berdi:

1. Ahmoqlik bilan kasallangan (kasal).
2. Juda ahmoq odam (so'zlashuv tilida).

Munozarali vaziyatda ahmoq so'zi so'zlashuv tilida majoziy ma'noda qo'llaniladi - juda ahmoq odam, u tibbiy vaziyatda emas, balki uy sharoitida talaffuz qilinadi. Sud majlisidagi vaziyatni tahlil qilish, da'vogar va guvohlarning ko'rsatmalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, munozarali bayonot sudlanuvchi tomonidan sud zalidan chiqib ketayotganda eshik oldida aytgan va sudya - sudyaga shaxsan aytilmagan. Sudlanuvchi sudyaga qaramadi, sudya uning orqasida edi, u bu gapni sudyaning aqliy qobiliyatiga subyektiv baho sifatida dimog'i ostida aytdi. Bu sudyaning xatti-harakatlariga o'zining subyektiv bahosining ifodasidir, madaniyatsiz, ammo sudyaga aytilma-

gan va sudya haqorat uchun da'vo qila olmaydi.

Kommunikativ vaziyatni hisobga oladigan bo'lsak, munozarali so'zlarning qo'llanilishida sudyani haqorat qilish belgilari yo'qligini ko'rsatadi – "*Sudya – ahmoq*" degan gap sudyaga shaxsan aytilmagan, sudyani biron bir qoidani buzgan shaxs sifatida tavsiflamaydi. axloqiy me'yorlar yoki qonunlar tekshiruvdan o'tkazilmaydi. Bu nutq madaniyati me'yorlarini buzadi, sudlanuvchining madaniyati yo'qligidan dalolat beradi, lekin huquqiy tartibga solinmaydi.

Demak, xulosa qilib aytishimiz mumkinki, haqorat mazmunidagi leksemalarni aniqlashda, lingvokriminalistik tahlil qilishda quyidagilarga e'tibor berish kerak: *birinchidan*, haqorat ma'nosidagi leksemalarning darajalanish xususiyatiga ko'ra matnni tahlil qilish ancha samarali natija beradi. Shu asosda, ekspert uchun haqorat so'zlar lug'ati muhim ahamiyatga ega. Bunday lug'at munozarali matn mazmuniga oydinlik kiritishda ham, tekshiruv xulosasini berishda ham asos vazifasini o'taydi; *ikkinchidan*, shunday haqorat mazmunidagi leksemalar borki, ayrim hududda haqorat leksemasi sifatida qo'llansa, ayrim hududlarda ijobiy ma'noda ishlatiladi. Shunda ikki hudud vakilining suhbat jarayonida aynan shu tipdagi so'zlardan foydalansa, tushunmovchilik, mag'ziga yetib bora olmaslik oqibatida ikki o'rtada nizo tug'ilishi mumkin. Shunday vaziyatlarda haqorat mazmunidagi leksemaning lingvistik ekspertizasi muhim sanaladi. Ammo lingvokriminalist uchun ham vulgar, jargon so'zlar, shuningdek, noadabiy grammatik va fonetik birliklar indeksi zarur bo'ladi. Nafaqat, indeks, balki noadabiy birliklarning milliy korpusini yaratish katta ijobiy natijalarga xizmat qilishi mumkin. Bu borada o'zbek tilshunosligida hech qanday manba yaratilmagan va sud-huquq tizimi bunday yangiliklarga muhtoj; *uchinchidan*, Inson shaxsiyati, qadr-qimmati, obro'siga tahdid soluvchi leksik birliklar, yoki yaqin o'tmishda invektiv leksika, haqorat sifatida qabul qilingan, ammo hozirgi kunda haqorat hisoblanmaydigan, neytral leksika tarkibiga kirayotgan leksemalarning aniq ro'yxatini ishlab chiqish zarur.

Adabiyotlar

- Жельвис, В.И. 2004. Слово и дело: юридический аспект сквернословия. Понятия чести, достоинства и деловой репутации: Спорные тексты СМИ и проблемы их анализа и оценки юристами и лингвистами. — Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Медя.
- Sherboyeva, G. 2017. Badiiy matnda sotsial chegaralangan so'zlar. Andijon, b. 32.

- Шахматова, Т.С. Оскорбление как инструмент языкового насилия в речевых ситуациях институционального общения. Ученые записки казанского университета. Казань
- To'rayeva, D. 2022. O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda noadabiy unsurlarning hududiy xoslanishi: Fil. fan.fal.dok. (PhD) diss. Qo'qon, B. 41
- Стернин, И.А. 2006. Оскорбление и неприличная языковая форма как предмет лингвистической экспертизы (бытовое и юридическое понимание) Опубликовано в: Антропотекст -1. Изд-во Томского университета, С.339-353.
- Ворошилова, М.Б. 2016. Лингвистическая экспертиза [Текст]: задачник: Учеб. пособие. В 2 ч. Ч 1. Экспертиза конфликтного текста / М. Б. Ворошилова; ФГБОУ ВО «Урал. гос. пед. ун-т». Екатеринбург, 62 с.
- Стернин, И.А. О понятии «неприличная форма высказывания» и «неприличная лексика». Избранные-статьи-2006-2012 (дата обращения: 17.10.2018).
- Горбаневский, М.В. 2007. Об ответственности за словою Русская речь. №1.
- «Цена слова». 2002. Из практики лингвистических экспертиз текстов СМИ в судебных процессах по защите чести, достоинства и деловой репутации». Под ред. проф.М.В.Горбаневского. Изд.3, испр. и доп. Москва: «Галерея».

Linguocriminalistic analysis of insulting lexemes

Jumanazar Urazov¹

Abstract

This article gives information on lexical and legal classification of insult meaning lexemes, as well as linguistic-criminological analysis. In the recent past, there have been reports of invective lexemes being considered insulting in the past, and moving towards neutral lexicons. In general, the

¹*Urozov Jumanazar Norkizilovich*, Teacher of Linguodidactics department at the Tashkent State University of Uzbek language and Literature named after Alisher Navai

E-mail: urozovjumanazar@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0001-9508-921X

For reference: Urozov, J.N. 2022. "Linguo-criminological analysis of insulting lexemes". *Uzbekistan: language and culture. Applied Philology* 1(5): 32-43.

concepts of insult and humiliation are explained. An analysis of the use of vulgar lexical items, vulgar words, rude and obscene words as insults.

Key words: *Insults, obscene words, swearing, rude words, slander, verbal discrimination, general and legal concept of insult, obscene lexical units, vulgar words.*

References

- Zhelvis, V.I. 2004. Word and deed: the legal aspect of foul language. Concepts of honor, dignity and business reputation: Controversial media texts and problems of their analysis and evaluation by lawyers and linguists. - Ed. 2nd, revised. and additional. Moscow: Medea.
- Sherboyeva, G. 2017. Socially limited words in the literary text. Andijon, b. 32.
- Shakhmatova, T.S. Insult as a tool of linguistic violence in speech situations of institutional communication. Scientific notes of Kazan university. Kazan. B. 2
- Turaeva, D. 2022. Territorial characterization of non-literary elements in personal correspondence in Uzbek language: Phil. fan.fal.dok. (PhD) diss. - Kokand, B. 41
- Sternin, I.A. 2006. Insult and indecent language form as a subject of linguistic expertise (everyday and legal understanding) Published in: Anthroptext -1. Publishing House of Tomsk University, S.339-353
- Voroshilova, M.B. 2016. Linguistic expertise [Text]: problem book: Proc. allowance. At 2 pm Part 1. Examination of the conflict text / M. B. Voroshilova; FGBOU VO "Ural. state ped. un-t. - Yekaterinburg, 62 p.
- Sternin, I.A. 2007. On the concept of "indecent form of expression" and "indecent vocabulary". Selected articles-2006-2012 (date of access: 10/17/2018).
- Gorbanevsky, M.V. 2002. About responsibility for the word//Russian speech. -#1. "The price of the word". From the practice of linguistic expertise of media texts in lawsuits to protect honor, dignity and business reputation. / Ed. Prof. M.V. Gorbanevsky. Ed.3, rev. and additional M.: "Gallery".